

Марина Міщенко

кандидатка юридичних наук
завідувачка відділу культурної спадщини та пам'яткоохоронної справи
Інститут культурології Національної академії мистецтв України
(Київ, Україна)
mishchenko_m@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2066-8097

Maryna Mishchenko

Ph. D. (Law)
Head of Department of Cultural heritage and monument preservation
Institute for Cultural Research, National Academy of Arts of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
mishchenko_m@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2066-8097

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF MUSEUMS OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE

Анотація

У період повномасштабного вторгнення представники музейної сфери зіткнулись не лише із загрозами війни, очевидними для більшості українців, але й ще однією з них, не такою усвідомлюваною на початках, однак не менш небезпечною – умисним нищенням ворогом унікальних нерухомих пам'яток та пов'язаних з ними культурних цінностей.

Визначено, що чинне законодавство України в сфері культури переважно не регулює діяльність музейних установ під час воєнного стану чи в будь-який інший особливий період функціонування держави. Це обумовлює потребу детального перегляду норм національного законодавства, яке регулює діяльність музеїв як у мирний час, так і на період війни; розробку чітких алгоритмів поведінки з культурними цінностями, які перебувають в складі музейних колекцій в умовах загрози їх «фізичного» знищення.

Ключові слова: музеї, культурні цінності, діяльність музеїв у період війни, нормативне регулювання діяльності музеїв, евакуація культурних цінностей.

Abstract

During the full-scale invasion, museum professionals faced not only direct threats of war, which are obvious to most Ukrainians, but also another, initially less realized, but no less dangerous challenge – the targeted destruction of unique immovable heritage objects and related cultural values by the enemy.

It is determined that the current legislation of Ukraine in the field of culture does not actually regulate the activities of museum institutions in the conditions of martial law or other state of emergency or other exceptional periods of the State's functioning. This situation emphasizes the urgent need for a thorough revision of national legislation governing museum activities

both in peacetime and during armed conflict, as well as the development of clear protocols for the management of cultural values as part of museum collections under the threat of their physical destruction.

Keywords: museums, cultural values, activities of museums during the war, legal regulation of museums activities, evacuation of cultural values.

Роль музеїв тривалий період часу не була оцінена та означена належним чином. В суспільстві ці інституції й нині переважно сприймають на рівні сховищ старовинних предметів, широкий доступ до яких можливий в певному унормованому порядку або ж їх розглядають в якості другорядних закладів культури, що фактично не будучи прибутковими організаціями (у розумінні того, що їх прибутки не можуть покрити більшість поточних витрат), натомість потребують фінансової підтримки держави на постійній основі. Однак у сучасних умовах вони поступово перетворюються на багатoproфільні культурні осередки, культурні центри. І це цілком закономірна трансформація, оскільки істинний потенціал музеїв є надзвичайно потужним та ще потребує розкриття, адже відповідні інституції не лише покликані збирати та зберігати пам'ять минулих поколінь, але й охороняти матеріальні носії цієї пам'яті в формі конкретних речей – унікальних артефактів.

Здатність людей фахово працювати з матеріальною культурною спадщиною, зокрема «зчитувати» інформацію, яка зберігається на означених матеріальних носіях історичної пам'яті, робити її придатною для подальшого застосування на потреби розвитку культури, нині не використовується державою повною мірою. У цьому розумінні сучасні дослідження не лише практичних складників діяльності музейних установ України, але також і їх теоретичної основи являє собою важливе завдання не тільки для музейних працівників, для яких воно прямо висновується із визначення поняття «музей» в Законі України «Про музеї та музейну справу»

від 29 червня 1995 року (далі – Закон), де, при визначенні основних термінів у в.ст.1, його першочергово означено як науково-дослідний заклад, але й фахових дослідників, які здійснюють наукову розвідку загальної проблематики сучасних культуротворчих процесів, політики пам'яті та охорони матеріальної культурної спадщини.

До числа функцій музеїв, визначених у тексті вищеназваного Закону, також належить надважлива місія зі «збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою...» (Закон України, 1995, 29 червня).

Означену діяльність ніколи не можна було назвати простою, зокрема в плані її організаційних та матеріально-технічних аспектів. Про наявні складнощі було наголошено як в текстах багатьох наукових публікацій, так і популярних статтях, а також публічних виступах для засобів масової інформації музейних фахівців та представників Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. Загалом вони переважно оприявлюються в очевидно недостатньому фінансовому забезпеченні, що породжує, лише за виключеннями випадків позитивного досвіду окремих музейних установ, відсутність сучасної матеріально-технічної бази для реалізації профільних завдань, відповідно низький рівень мотивації для молодих фахівців будувати професійну кар'єру в системі державних музеїв; тривалому впровадженні доволі застарілих підходів щодо організації діяльності музейних установ та їх позиціонування в соціокультурному просторі, що почали якісно змінюватися лише декілька

крайніх років поспіль; доволі застарілому нормативно-правовому забезпеченні, яке в глобальному розумінні (йдеться саме про Закон та дотичні до нього підзаконні акти) не змінювалося майже від середини 90-х років.

Окремо варто наголосити на нормативно-правовому забезпеченні діяльності музеїв нашої держави в період повномасштабного вторгнення. Адже представники даної сфери зіткнулись не лише з глобальними загрозами війни, яка неминуче призводить до матеріальних втрат, але й цілком свідомим, умисним нищенням ворогом унікальних нерухомих об'єктів культурної спадщини та пов'язаних з ними культурних цінностей як «маркерів» української національної ідентичності.

Аналіз чинного законодавства в сфері культури та окремо за напрямками пам'яткоохоронної і музейної діяльності, зокрема положень згаданого профільного Закону, а також Законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону археологічної спадщини», «Про культуру» та ряду інших дав можливість зауважити, що воно переважно не регулює діяльність музеїв під час воєнного стану чи в будь-який інший особливий період функціонування держави, відповідно при формулюванні конкретних норм Закону дана мета не була спеціально означена.

Для прикладу, текст Закону, починаючи від дати його прийняття за хронологією змінювався загалом 19 разів, з яких в період від початку повномасштабного вторгнення до цього часу – лише 2 рази і ці зміни не були спрямовані на визначення специфіки діяльності музеїв під час дії воєнного стану (зокрема, це були питання подальшого використання музейних зібрань у разі реорганізації музеїв та надання державних гарантій, а також внесення змін

в частині діяльності Національного музею Голодомору-геноциду).

Лише серед переліку змін та доповнень, внесених до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 9 липня 2022 року, знаходимо вказівку, що перелік заходів правового режиму воєнного стану був доповнений підпунктом такого змісту: «проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їхнього пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України...» (Закон України, 2015, 12 травня).

Питання евакуації культурних цінностей, визначених Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», зокрема включених до Музейного фонду України, Державного реєстру національного культурного надбання України та документів Державного бібліотечного фонду України до певної міри регулювали (однак вони є чинними і нині) Методика планування заходів з евакуації, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 10 липня 2017 року та Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року. І це при тому, що питання евакуації даного виду унікальних цінностей, саме у зв'язку з посяганнями на суверенітет та територіальну цілісність нашої держави, актуалізувалися ще від початку 2014 року.

Доволі влучно практичну ситуацію, яка склалася довкола евакуації культурних цінностей вже в період повномасштабного вторгнення окреслив у матеріалі для інтернет-ресурсу генеральний директор Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького Тарас Возняк. Зокре-

ма, він описав досвід спрямованої підготовки очолюваного ним музею до активної фази ще до фактичного початку повномасштабного вторгнення, однак при цьому підкреслюючи (не назвавши імен), що в даній діяльності «хтось проявив, як потім виявилось, злочинну безпечність...» (Возняк, 2023, 4 грудня). Також він акцентував на проблемі техніко-матеріального характеру, яка виникла в період початку Великої війни – «проблема пакування музейних предметів для зберігання у запасниках і транспортування за кордон чи до сховищ поза зонами ризику». І вочевидь з нею стикнулися в переважній більшості музеїв, оскільки виходячи з цілком очевидних причин (зокрема, відсутність можливості спрогнозувати реальні масштаби таких запитів) відповідні потреби раніше не означувались на рівні держави та не були закріплені/гарантовані на рівні норм національного, у тому числі бюджетного законодавства.

Отже з вищевикладеного висновається те, що основний «тягар» прийняття безпосередніх управлінських рішень щодо діяльності музеїв в особливі періоди фактично покладається саме на їх керівників (зокрема, шляхом видання розпорядчих документів). Це посилюється видовим різноманіттям музеїв, а також тим, що не всі вони підпорядковуються єдиному профільному міністерству, таким чином унеможливорюється злагоджена діяльність. Поточний досвід нашої держави також засвідчив те, що оскільки з метою уникнення панічних настроїв у суспільстві відкрито не говорилося про близький початок повномасштабної війни, в частині музеїв (включно з тими установами, які нині перебувають на тимчасово окупованих

територіях), зокрема там, де керівництво не здійснювало підготовчих дій, частину експонатів було розграбовано, інші зазнали пошкоджень.

Нині також надважливо забезпечувати належний облік у системі національної музейної сфери, адже лише чітке розуміння кількості та співвідношення між наявним та втраченим сприяє формуванню ефективних охоронних стратегій. У цьому сенсі варто позитивно охарактеризувати роботу з тестового запровадження електронної системи Реєстру Музейного фонду України і ведення електронних реєстрів у сфері культури, зокрема, введення в дію спеціального інструментарію для інвентаризації викрадених, зниклих, невиявлених музейних предметів, музейних колекцій та встановлення в системі відповідного статусу таких предметів, за яким автоматично формуватиметься реєстр викрадених культурних цінностей (Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, 2024, 14 листопада).

Таким чином, в Україні музеї є важливою ланкою серед інституцій, які працюють з національною пам'яттю та ідентичністю, сприяють налагодженню міжнародних культурних зв'язків та діалогу з іншими країнами світу та, з огляду на це, можуть відігравати величезну роль у розвитку українського суспільства. Відповідно варто провести більш детальну «ревізію» норм національного законодавства, яке регулює діяльність музеїв як у мирний час, так і на період війни, розробити чіткі алгоритми, сформувати порядок поводження з музейними предметами, колекціями та зібраннями в умовах, коли їм може загрозовувати реальне «фізичне» знищення.

Список використаних джерел та літератури

Возняк, Т. (2023, 4 грудня). Музейна діяльність під час війни. Досвід Львівської національної галереї мистецтв. **LB.ua. Блог Тараса Возняка**. https://lb.ua/blog/taras_vozniak/587456_muzeyna_diyalnist_pid_chas_viyni.html.

Закон України «Про музеї та музейну справу», зі змінами та доповненнями. (1995, 29 червня). **Відомості Верховної Ради України**, (25), ст. 191.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», зі змінами та доповненнями. (2015, 12 травня). **Відомості Верховної Ради України**, (28), ст. 250.

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. **Евакуація культурної спадщини: культурні цінності з 55 музеїв і бібліотеки України врятовано від війни.** (2024, 14 листопада). <https://mcsc.gov.ua/news/evakuaciya-kulturnoyi-spadshhyny-kulturni-czinnosti-z-55-muzeyiv-i-biblioteky-ukrayiny-vryatovano-vid-vijny/>.